

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.14>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО НА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Корнійчук Д.В.,

здобувач вищої освіти третього рівня (PhD),

ПВНЗ «Європейський університет»

ORCID: 0009-0007-5716-3248

Корнійчук Д.В. Окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України.

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України. Зазначено, що однією із засад кримінального провадження є забезпечення права на захист. Так, згідно ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України, підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Автором акцентовано увагу на багатоаспектності підходів до визначення дефініції «захист», про що свідчить різноманітність точок зору науковців з даного питання.

В статті наголошено, що право особи на захист пов'язане із початком кримінального провадження, а саме від часу внесення відомостей до ЄРДР або повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і набуття нею статусу підозрюваного.

Участь захисника в кримінальному процесі є важливою гарантією забезпечення права підозрюваного на захист. Суттєвою особливістю процесуального статусу адвоката є обов'язок використовувати надані йому процесуальні права в інтересах свого підзахисного.

Відмічено, що у країнах Європи увага приділяється принципу раннього доступу до правової допомоги. З метою ефективної реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України, необхідно також застосовувати прецедентну практику ЄСПЛ.

Автор звертає увагу, що серед основних порушень, які стосуються участі захисника у кримінальному провадженні, доцільно виокремити: незабезпечення обов'язкової участі захисника в передбачених законодавством випадках; обмеження права на вільний вибір захисника; перешкоди щодо реалізації процесуальних прав, які пов'язані з отриманням безоплатної правової допомоги

Ключові слова: підозрюваний, права підозрюваного, захист, право на захист, кримінальний процес.

Korniichuk D.V. Certain aspects of the realization of the suspect's right to defense in the criminal process of Ukraine.

The article is devoted to the consideration of certain aspects of the implementation of the suspect's right to defense in the criminal process of Ukraine. It is noted that one of the principles of criminal proceedings is ensuring the right to defense. Thus, according to Article 20 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a suspect, accused, acquitted, convicted person has the right to defense, which consists in giving him the opportunity to provide oral or written explanations about the suspicion or accusation, the right to collect and submit evidence, to take personal part in criminal proceedings, to use the legal assistance of a defender, as well as to exercise other procedural rights provided for by this Code.

The author emphasized the multifaceted approaches to defining the definition of «protection», which is evidenced by the diversity of viewpoints of scientists on this issue.

The article emphasizes that a person's right to defense is connected with the initiation of criminal proceedings, namely from the time of entering information into the EDDR or informing a person of suspicion of committing a criminal offense and acquiring the status of a suspect.

The participation of a defense attorney in the criminal process is an important guarantee of ensuring the suspect's right to defense. An essential feature of the lawyer's procedural status is the obligation to use the procedural rights granted to him in the interests of his client.

It is noted that in European countries attention is paid to the principle of early access to legal aid. In order to effectively implement the suspect's right to defense in the criminal process of Ukraine, it is also necessary to apply the precedent practice of the ECtHR.

The author draws attention to the fact that among the main violations related to the participation of the defense counsel in criminal proceedings, it is appropriate to single out: failure to ensure the mandatory participation of the defense counsel in cases provided for by law; restriction of the right to freely choose a defense counsel; obstacles to the implementation of procedural rights, which are associated with obtaining free legal aid.

Key words: suspect, suspect's rights, defense, right to defense, criminal process.

Постановка проблеми. Одним із напрямів діяльності органів кримінальної юстиції є притягнення особи до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення. Здійснюючи зазначену діяльність, необхідно забезпечити реалізацію права підозрюваного на захист у кримінальному процесі, адже людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека проголошуються в Конституції України найвищою соціальною цінністю. Не всі положення засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в цілому і підозрюваного зокрема, діють ефективно, що і зумовлює актуальність теми. На практиці під час досудового розслідування, судового розгляду кримінального провадження досить часто має місце порушення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного як учасника кримінального провадження.

Стан опрацювання цієї проблематики. Окремі питання реалізації права на захист, в тому числі і права на захист підозрюваного у кримінальному процесі України досліджувалися багатьма вченими-процесуалістами. Зокрема, вивченню зазначеної проблеми присвячені роботи Ю.П. Аленіна, О.Р. Балалацької, Ю.М. Грошевого, І.В. Гловюк, Є.Г. Коваленка, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, В.П. Шибіко, та ін.

Разом з тим, ряд питань, які стосуються реалізації права підозрюваного на захист у кримінальному процесі, в тому числі і в умовах воєнного стану, залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є розгляд питання щодо реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Однією із засад кримінального провадження є забезпечення права на захист. Зокрема, згідно ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України, «підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом» [1].

Як зазначає Т.М. Мирошніченко, «саме за рівнем забезпечення права підозрюваного-обвинуваченого на захист у наш час прийнято судити про демократичність не тільки судочинства, а й політичного режиму конкретної держави в цілому» [2, с. 133].

Існують різні підходи до визначення дефініції «захист». Як стверджує І.М. Зубач, «захист – це систематична творчо-інтелектуальна кримінально-процесуальна діяльність, яка зумовлена наявністю звинувачення, що ґрунтуються на законі та здійснюється суб'єктами захисту щодо відстоювання власних прав та свобод під час кримінального провадження та шляхом повної реалізації своїх законних прав та повноважень, сприяє встановленню певних обставин, які унеможливають або спростовують обвинувачення» [3, с. 182].

С.О. Ковальчук вказує, що «захист потрібно розглядати як одну зі складових охорони прав, свобод та законних інтересів та використовувати зазначений термін виключно для позначення напрямку діяльності, спрямованого на захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного» [4, с. 43].

Також, захист в науковій літературі розглядають з точки зору адвокатської діяльності. На думку О.Л. Христова та А.С. Оксаніченко, «під час визначення терміну «захист» повинно бути враховано, що це вид діяльності адвоката, яка полягає у наданні кваліфікованої правової допомоги, що своєю чергою надасть можливість розмежувати розуміння зазначених вище термінів,

які широко вживаються у Кримінальному процесуальному кодексі України: «дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», «допомога захисника» (ч. 1 ст. 120; ч. 3 ст. 120), «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2), «правова допомога адвоката» (п. 2 ч. 1 ст. 66) та ін.» [5, с. 422].

В цілому, поняття захисту є багатоаспектним, про що свідчать точки зору багатьох науковців. В.О. Попелюшко вказує, що: «в широкому розумінні захист у кримінальному судочинстві – це система передбачених і не заборонених законом дій суб'єктів захисту та відносин, що виникають при цьому, спрямованих на повне чи часткове спростування фактичного та юридичного боку підозри або обвинувачення, з'ясування обставин, які спростовують підозру або обвинувачення, виключають кримінальну відповідальність та покарання, забезпечують права, свободи та законні інтереси підзахисних. Захист у вузькому значенні охоплює лише діяльність адвоката-захисника у кримінальній справі» [6, с. 87-88]. На думку Н.В. Борзих, «поняття захисту доцільно розглядати у матеріальному та формальному значеннях, оскільки у матеріальному значенні захист являє собою відповідь на обвинувачення, яка створює собою сукупність процесуальних прав та засобів, спрямованих на огороження невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого, а також безпосереднє право підозрюваного та обвинуваченого на захист, а у формальному значенні захистом є право підозрюваного та обвинуваченого мати та вільно вибрати захисника своїх прав і законних інтересів» [7, с. 4].

А.П. Черненко стверджує, що «захист у кримінальному провадженні слід розглядати у трьох його значеннях: захист як кримінально-процесуальна функція (основний напрям кримінально-процесуальної діяльності підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) тощо – функція захисту); захист як вид правоохоронної діяльності, що певним чином реалізується під час кримінального провадження (захист прав і законних інтересів всіх учасників, які потребують його; захист персональних даних, інформації; забезпечення безпеки тощо); надання правової допомоги адвокатом свідку, потерпілому та іншим, яку інколи (не зовсім вдало) іменують захистом» [8, с. 120].

На думку Є.В. Смирнова, «поняття «захист» доцільно розглядати аж у чотирьох значеннях: а) як кримінально-процесуальну функцію; б) як повноваження окремо взятого суб'єкта (професійну правничу допомогу, ст. 59 Конституції України), передбачене КПК України та іншими законами України (ч. 1 ст. 47 КПК України); в) як конкретно визначену правову позицію у справі (ч. 1 ст. 22 КПК України); г) як вид адвокатської діяльності (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)» [9, с. 64].

І.В. Гловюк звертає увагу на те, що «у межах кримінального процесу можна розглядати захист як багатозначну категорію. У широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу. У вузькому розумінні захист є кримінально-процесуальною функцією, яка має чітку цільову спрямованість – протистояти кримінальному переслідуванню, та визначене коло суб'єктів, яке є більш вузьким – а саме суб'єктів, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування у різних його формах, їх законних представників та захисників» [10, с. 200].

Здійснюючи аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України, Бабчинська Т.В. робить висновок, що «розуміння поняття «захисту» законодавцем здійснюється також у вузькому та у широкому значенні. В першому разі це діяльність, яка спрямована на спростування підозри, обвинувачення. У другому – діяльність, яка спрямована на поновлення порушених прав, свобод та законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження» [11, с. 173]. Вчена також зазначає, що «захист, у широкому розумінні, як кримінальна процесуальна діяльність, що спрямована на реалізацію та забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження, має розглядатись як один зі складників системи задавань кримінального судочинства» [11, с. 173].

Ряд науковців притримуються позиції, що захист у вузькому розумінні це кримінально-процесуальна функція, що спрямована на забезпечення реалізації права на захист [11, с. 173].

Слід відмітити, що право особи на захист пов'язане із початком кримінального провадження, а саме від часу внесення відомостей до ЄРДР або повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і набуття нею статусу підозрюваного.

Питання реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України на стадії досудового розслідування є надзвичайно важливим. Згідно ст. 214 КПК України, як було зазначено вище, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного

реєстру досудових розслідувань, невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення. І лише після моменту внесення відомостей про правопорушення дозволено проводити весь комплекс заходів для розкриття злочину [1].

Крім того, згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених цією частиною, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом [1].

Участь захисника в кримінальному процесі є важливою гарантією забезпечення права підозрюваного на захист. Суттєвою особливістю процесуального статусу адвоката є обов'язок використовувати надані йому процесуальні права в інтересах свого підзахисного.

Слід звернути увагу, що у країнах Європи увага приділяється принципу раннього доступу до правової допомоги, так, «підозрювані в кримінальному процесі мають право на доступ до правової допомоги не пізніше, як з моменту арешту чи взяття під варту або з того моменту, коли обставини, в яких опинилася особа, починають суттєво погіршувати її становище» [12].

Досліджуючи практику ЄСПЛ, О.Р. Балалацька прийшла до висновку щодо необхідності доповнити ст. 20 КПК України п. 5 наступного змісту: «Право на захист надається особі з моменту повідомлення про підозру, затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, перевірки причетності до вчинення кримінального правопорушення та застосування інших заходів процесуального примусу, передбачених законом» [12].

Серед основних порушень, що стосуються участі захисника у кримінальному провадженні, доцільно виокремити: незабезпечення обов'язкової участі захисника в передбачених законодавством випадках; обмеження права на вільний вибір захисника; перешкоди щодо реалізації процесуальних прав, які пов'язані з отриманням безоплатної правової допомоги [13].

З метою ефективної реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України, необхідно також застосовувати прецедентну практику ЄСПЛ. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV [14] а також ст. 8, 9 КПК України, ЄСПЛ та рішення ЄСПЛ визнано джерелом права, їх застосування та врахування обов'язкове під час здійснення кримінального провадження [1].

Тобто, застосування практики ЄСПЛ має зобов'язуючий характер, а отже її необхідно врахувати і під час застосування кримінального процесуального законодавства, і в процесі вдосконалення його положень.

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України зумовило потребу у здійсненні ряду заходів спрямованих на забезпечення роботи основних інститутів держави. Торкнулись зміни і Кримінального процесуального кодексу України, який був доповнений Розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».

Зокрема, положеннями ст. 615 КПК України запроваджені зміни щодо внесення відомостей до ЄРДР. Так, «якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань - рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду)» [1]. Таким чином, під час воєнного стану внесення даних щодо початку кримінального провадження може відбуватись у паперово-електронній формі.

Також, при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [1].

Як відмічають науковці, «для використання показань, отриманих у процесі допиту підозрюваного, окрім відеофіксації допиту, обов'язковою є участь захисника в такому допиті. Захисник підозрюваного може брати участь у допиті дистанційно – за допомогою технічних засобів (відео-, аудіозв'язку). Такі заходи під час проведення допиту підозрюваного в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є необхідними, адже дистанційний формат участі захисника забезпечує дотримання прав підозрюваного на захист. Водночас забезпечення дистанційної участі захисника

покладається на таких учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, як дізнавач, слідчий та прокурор. Лишається незрозумілим, чому поза увагою законодавця залишилися такі суб'єкти забезпечення дистанційної участі захисника, як слідчий суддя та суд» [15, с. 42].

Професійна правнича допомогу в умовах воєнного стану «характеризується змінами в організації діяльності адвокатів, розширенням «режимів» участі адвокатів у кримінальному провадженні та випадків обов'язкової участі захисника. Проте відкритим залишається питання захисту конфіденційної інформації під час спілкування підозрюваного та захисника. Також є питання пропорційності в аспекті: визначення підстав залучення адвоката до участі у процесуальній дії дистанційно, ефективності захисту в умовах режиму відеоконференції, зважаючи на фактичне обмеження права конфіденційного спілкування та складнощі у погодженні правової позиції» [15, с. 42].

Висновки. З огляду на викладене та з врахуванням аналізу робіт науковців, можемо стверджувати, що захист у кримінальному провадженні є діяльністю, яка спрямована, з однієї сторони, на реалізацію і охорону прав, свобод та законних інтересів осіб, які є його учасниками, а з іншої – покликана забезпечити реалізацію права на захист.

З метою ефективної реалізації зазначеного права, необхідним є застосування прецедентної практики ЄСПЛ, яка носить зобов'язуючий характер, а отже її необхідно враховувати і під час застосування кримінального процесуального законодавства, і при його вдосконаленні.

Право на захист гарантоване Конституцією України і не обмежується навіть за умов воєнного стану, хоча і реалізується з певними особливостями. Повномасштабне вторгнення на територію України російських військ та запровадження воєнного стану обумовили окремі законодавчі зміни, які стосуються в тому числі і реалізації права на захист в кримінальному процесі України. Сьогодні необхідно запроваджувати нові процедури, здатні забезпечити реалізацію права на захист, не наражаючи на небезпеку життя та здоров'я учасників кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.
2. Мирошніченко Т.М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 32. С. 132-137.
3. Зубач І.М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 178–183.
4. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ. 2007. 221 с.
5. Христов О.Л., Оксаніченко А.С. Сучасні підходи до розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 414–424.
6. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2009. 502 с.
7. Борзих Н.В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
8. Черненко А.П. Співвідношення понять захисту і правової допомоги у кримінальному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. С. 115-121.
9. Смирнов Є.В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.
10. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
11. Бабчинська Т.В. Правова природа захисту у кримінальному провадженні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 171–175.
12. Балалацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 8–14.

13. Павліченко Є.В., Анненко О.С. Правові, організаційні й тактичні аспекти доказової діяльності захисника в кримінальному провадженні. Актуальні проблеми держави і права. 2021. С. 142–149.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV.
15. Санакоєв Д., Скрябін О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 39–45.